

Vene kirjanduse tõlkeideoloogiast. Saateks

Käesolevas erinumbris on esitatud artiklid, mille autorid osalevad Haridus- ja Teadusministeeriumi institutsionaalses projektis „Tõlkeideoloogia ja ideoloogia tõlkimine: kultuuridünaamika mehhanismid Eestis vene ja nõukogude võimu tingimustes 19.–20. sajandil“ (IUT34-30). Samuti avaldatakse siin tõlkeprojektis osalejate rahvusvahelise koostöö partnerite uurimused.

Analüüsi põhiobjektiks on sihttekstide ideoloogiline mõõde. Tõlkeideoloogia mõistet käsitlevad artiklite autorid laiemas tähenduses, toetudes Belgia tõlketeadlase Theo Hermansi arusaamale tõlkimise ideoloogiast kui kultuuride, kogukondade ja sotsiaalsete gruppide suhte reguleerimisest välismaailmaga. Hermans leiab, et tõlkimise käigus teostatakse tõlkenormide ja tõlkestrateegiate valik, mis määrab kindlaks tõlkeprotsessi ja tõlketeksti ideoloogilised parameetrid vastuvõtvas kultuuris. Juri Lotmani semiootilisest tõlkekontseptsioonist lähtudes võib sellist vastuvõtva kultuuri käitumist nimetada ka interioriseerimiseks ehk „väliskultuuri sisekuju loomiseks“ vastuvõtvas kultuuris, vastandiks tõlkimisele kui „võõrapärastamisele“.

Artiklite valimiku juhatab sisse P e e t e r T o r o p i teoreetiline artikkel tõlkeideoloogia mõiste dünaamikast kolme viimase aastakümne vältel.

Teemanumbri keskmeks on tõlkeloolised uurimused, kus analüüsitakse vene kirjandusklassika eestindusi. Vene kirjanduse tõlked eesti keelde 19.–21. sajandil ei ole mitmetel ajaloolis-kultuurilistel põhjustel veel muutunud eesti tõlkeajaloo uurimisel põhjaliku üldistava ega süvaanalüüsi objektiks. 20. sajandi alguses määras suhtumise vene kirjandusse paljuski ära nooreestlaste prantsuse ja skandinaavia kirjanduse eelistus. Teadaolevalt oli huvi vähenemine vene kirjanduse vastu Noor-Eesti ajajärgul tingitud selle seotusest Vene impeeriumi ideoloogilise kontekstiga, eriti silmas pidades 1880. aastatel alanud niinimetatud venestusaega keiserliku Venemaa Balti kubermangudes. Eesti Vabariigis 1920.–1930. aastatel huvi vene kirjanduse tõlkimise vastu tõusis. Algas suurte vene kirjandusklassikute eestinda-

mine. Väljavalitud kirjanikeks osutusid 19. sajandi maailma kirjandusklassikud – Aleksandr Puškin, Fjodor Dostojevski, Lev Tolstoi, Anton Tšehhov. Kuid tuleb tõdeda, et tõlkekriitilisi retsensioone mainitud kirjanike eestikeelsetele üllitistele ilmus 1930. aastatel üsna vähe. Tõlkekriitikud pöörasid tollal tähelepanu vaid Friedebert Tuglase Tšehhovi tõlgetele. Alates 1940. aastast iseloomustas olukorda Eesti tõlkeväljal peaesunnitud tõlkekultuur, mis samuti ei innustanud tõlkekriitikuid andma analüütilisi hinnanguid vene ilukirjanduse tõlkijate töödele. Vene-nõukogude kirjanike eestindusi retsenseerides ei maininud retsensendid mõnikord isegi tõlkijate nimesid, rõhutades sel viisil nende tõlketööde ebaolulisust eesti kultuurile. Võib öelda, et olukord ei muutunud eriti ka 1990. aastatel, pärast Eesti iseseisvuse taastamist, kui kirjastajate, tõlkijate, tõlkekriitikute ja tõlkeloolaste pilgud pöördusid Lääne-Euroopa kirjanduste poole, kuna vene ja nõukogude kirjanduse monopol sai lõpuks läbi. Kolmel viimasel aastakümnel võib täheldada mitmete vene kirjandusklassika väljaannete kordustrukkide ning mõningate tänapäeva vene ilukirjanduse tõlgete avaldamist. Viimaste tõlkekriitilised süvaanalüüsid aga kahjuks peaaegu puuduvad.

Ajakirjanumber algab artiklitega, milles keskendutakse eesti tõlkeloo eri perioodidesse kuuluvatele vene kirjanduse eestindustele. Kõige varasem tähelepanu leidnud ajavahemik on 20. sajandi algus, mida käsitletakse taustana Tatjana Stepaništševa artiklis Johannes Aavikust kui vene kirjandusklassika tõlkijast. Uurimuses näidatakse, et kuigi Aavik eestindas Dostojevski „Kuritööd ja karistust“ keeleuenduslikel eesmärkidel, avaldasid tema valikule suurt mõju biograafiline ja ajaloolis-kultuuriline kontekst. Nagu artiklis esitatud materjalist ilmneb, tekib Aaviku kaasaegsete nooreestilike esteetiliste vaadete ja Aaviku enda individuaalsete esteetiliste eelistuste vahel konflikt, mis puudutab ka suhtumist vene kirjandusse.

Kahe järgmise olulise perioodi poole pöördub oma töös Maria Borovikova. 20. sajandi alguse ühe kuulsaima vene kirjaniku Maksim Gorki Itaalias kirjutatud jutustust „Lapsepõlv“ (1913) tõlkisid eesti keelde Heiti Talvik, kes alustas oma tööd 1945. aastal, ja Betti Alver, kes jätkas represseeritud Talviku tõlget, astudes oma abikaasaga loomingulisse dialoogi. Erinevused Talviku ja Alveri tõlkeversionide vahel viitavad eeskätt tõlkenormide muutumisele ajas. Kui esimene tõlkija üritas säilitada Gorki stiili kirevust, siis teine püüdis siluda ja neutraliseerida lähteteksti keelt ning muuta seda eesti lugeja jaoks kergemini vastuvõetavaks. Kahe silmapaistva eesti luuletaja töö võrdlus annab võimaluse täpsustada arvamust Gorkist kui ainuüksi „peaesunnitud“ kirjanikust ning analüüsida „Lapsepõlve“ autori maine muutumist eesti kultuuri kontekstis alates 1940. aastatest.

Kahe poliitilisest survest vabal ajal tehtud tõlketöö võrdlusele keskendub Lea Pildi artikkel, kus vaadeldakse Dostojevski romaani „Vennad Karamazovid“ jutustaja kõne taasloomist. 1939.–1940. aastatel avaldati Aita Kurfeldti eestindus ja aastatel 2015–2016 ilmus Virve Krimmi tõlge. Esimese tõlke stiilianalüüs näitab, et autori eesmärgiks oli säilitada lähedus lähtetekstile väljendusplaani tasandil. Hilisem tõlkija Virve Krimm säilitas ülima täpsuse tõlke leksikaal-semantilisel tasandil ja orienteerus samal ajal sihtteksti väljendusplaanile, eirates paljuski jutustaja teksti muutlikkuse spetsiifilisi iseärasusi. Virve Krimmi tõlkes on eesti keele kasutus tänapäevastatud, kuid ühtlasi on lähteteksti väljendusplaani osaliselt elimineeritud, ehk siis Dostojevskile oluline jutustaja konarlik keel jääb eesti lugejale edasitamata. Kuidas Krimmi strateegia oli seotud tänapäeva tõlkenormidega ja mil määral haakusid viimased tõlkija individuaalse tõlkemeetodiga, selle peaksid eesti tõlkeloolased välja selgitama lähitulevikus.

Nüüdisaegseid tõlketekste vaadeldakse ka Lauzanne'i uurija Ekaterina Velmezova artiklis Jaan Kaplinski tõlgetest ning näidatakse, kuidas toimub tõlkestrateegia valik autoritõlkes. Vaatamata sellele, et autoritõlke olemust on teoreetilistes uurimustes käsitletud, jääb selle tõlkeliigi teaduslik kirjeldus ebamääraseks, sest selles sõltub palju autori individuaalsetest hoiakutest ja valikutest. Artiklis analüüsitakse, millised muutused toimuvad eestikeelse lähtetekstiga selle venekeelses autoritõlkes ja miks võimaldavad autoritõlke kõrvalekalded originaalist lülitada tõlketeksti Jaan Kaplinski originaalloomingu laiemasse konteksti.

Vene-eesti ja eesti-vene tõlgete süvaanalüüsi omalaadseks taustaks on Jeruusalemma lingvisti Larissa Naiditchi ja Mainzi keeleteadlase Anna Pavlova artikkel Tšehhovi „Kirsiaia“ tõlgetest saksa keelde 20.–21. sajandil. Artiklis demonstreeritakse erisuguseid tõlkestrateegiaid ühe ja sama klassikalise draamateksti tõlkimisel saksa keelde. „Kirsiaed“ on näidend, mis on kuulunud maailma teatrirepertuaari terve 20. sajandi vältel ning jätkab oma lavaelu ka tänapäeval. Artiklis näidatakse, et näidendi tõlkijad on lähtunud eri aegadel sihtteksti keele moderniseerimisest ning pidanud tõlke adressaadina silmas peamiselt tulevaste lavastuste publikut, mitte niivõrd väljaande lugejaid. Sellise tõlkestrateegia valik jätab tähelepanuta nende tõlketeoreetikute poolt konstrueeritud tõlkenormid, kes soovivad tõlkijatel eristada tõlkimiseks ja lugemiseks mõeldud draamateoseid.

Tõlkeideoloogia käsitlust saadab käesolevas numbris ideoloogia tõlkimise teema, millega tegeleb Ljubov Kisseljova artikkel imperiumi ideoloogia tõlkimisest etnograafia keelde. Uurimuses näidatakse, kuidas Vene Geograafiaseltsi (1845) vaated, mis baseerusid Karl Ernst von Baeri etnograafilisel programmil, realiseerusid populaarteaduslikus ja teaduslikus diskursuses ning millist osa etendab etnograafilistes kirjeldustes poliitiline faktor. Mitmekõitelise teose „Maali-

line Venemaa“ köite „Venemaa loodeosa ääremaad. Baltikum“ (1883) näitel vaadeldakse impeeriumi ideoloogia peamiste postulaatide mõju piirkonna ajaloo ning põlisrahvaste kuvandi konstrueerimisele.

Artiklite valimiku lõpetab Peterburi teadlase Maria Malikova (Baskina) töö ühest olulisest episoodist vene-nõukogude tõkeloos 1930. aastatel, kui hakkas kujunema „nõukogude koolkond“, alustati tõlgete hindamist „sisuliste“ kriteeriumide järgi ja „võõrapärastavad“ tõlked vene keelde kuulutati ideoloogiliselt vastuvõetamatuks. Artiklis avatakse esmakordselt 1930. aastatel toimunud tõlkepoleemika mõned tagamaad. Kui varem arvasid tõkeloolased, et nõukogudemeelsete tõlkijate kriitika oli suunatud inglise ilukirjanduse tõlkijate Jevgeni Lanni ja Aleksandra Krivtsova vastu, siis Malikova tõestab arhiivimaterjalide põhjal, et kriitika varjatud objektideks olid hoopis filoloogidest tõlkijad Grigori Špet ja Boriss Jarho.

Erinumbrisse koondatud artiklivalimik näitab, et vene kirjanduse eestindused, sealhulgas ka nende ideoloogiline mõõde, kujutavad endast mahukat töövälja nii praegustele kui tulevastele eesti tõkeloolastele. Vene kirjanduse eestindusi ja nende tõlkeideoloogia tagamaid oleks vajalik käsitleda seostatuna tõlgetega teistest keeltest. Sel juhul avaneb võimalus laiendada vaadet ka tõlkijate individuaalsete tõlkemeetodite erisustele, sest tihtipeale teevad tõlkijad kirjanduse eestindusi mitmest algkeelest.

Käesoleva numbri vabaartikkel on pühendatud kvantkirjanduse ja kvantteooriast mõjutatud kirjandusteaduse kriitilisele tutvustamisele. Taavi Remmel küsib artiklis „Jutustaja kui kujutluse etnograaf eksperimentaalses süsteemis“, kas kirjandus kui fiktsionaalset kvantmaailma kätkev tekst võiks elustada tuleviku maailma teadvuse. Kvantkirjanduse (*quantum fiction*) žanr tekkis 1990. aastate alguses, kuid autorile teadaolevalt ei ole praeguseni uurimisele lähenetud fiktsionaalse kvantmaailma lahtimõtestamise kaudu. Püüdes vältida varasemate käsitluste eksisamme: teadusterminite kasutamist metafooridena, populaarteadusele toetumist, puhtpersonaalsest huvist lähtumist ja seetõttu liialt kitsa või hoopis liiga üldise käsitluse loomist, otsib Remmel viisi, kuidas reaalteadused ja humanitaaria, kaks seni omavahel vastandatud kultuuri, võiksid teineteist täiendada ning milline võiks olla kirjanduse roll selles vahekorras.

Head lugemist!

Lea Pild,
koostaja